

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

TURKIZMLAR: TURKIY XALQLAR FOLKLORI VA MUMTOZ ADABIYOTIDA SHAKLLANGAN TIL VA MADANIYAT MEROSI

Charos Ismoilova Shuhrat qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Samarqand kampusi ingliz tili o‘qituvchisi,
mustaqil tadqiqotchi

Charosismoilova180@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17268260>

Annotatsiya. Turkiy xalqlarning boy folklor merosi (*doston, afsona, rivoyat, epik janrlar*) va mumtoz adabiyoti nafaqat ularning rivoyatlari, axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy tuzilmalarini saqlab qolgan, balki boshqa tillarga – jumladan, ingliz tiliga ham – ba’zan bevosita tarjimai yo‘q bo‘lgan tushunchalarni ifodalovchi maxsus atamalar, ya’ni turkizmlarni olib kirgan.

Kalit so‘zlar: folklor meros, mumtoz adabiyot, til va madaniyat merosi, turkizm, etimologiya, semantik o‘zgarish.

Abstract. The rich folklore heritage of Turkic peoples (including epics, legends, tales, and other epic genres), as well as their classical literature, has not only preserved their narratives, moral values, and social structures, but has also introduced specific terms – Turkicisms – into other languages, including English. These are culturally bound concepts that often lack direct equivalents in translation.

Keywords: folklore heritage, classical literature, linguistic and cultural heritage, Turkicisms, etymology, semantic change.

Аннотация. Богатое фольклорное наследие тюркских народов (*дастаны, легенды, предания, эпические жанры*), а также классическая литература не только сохранили их повествования, моральные ценности и социальные структуры, но и внесли в другие языки – в том числе в английский – особые термины, обозначающие понятия, не имеющие прямого перевода. Эти термины известны как тюркизмы.

Ключевые слова: фольклорное наследие, классическая литература, языковое и культурное наследие, тюркизм, этимология, семантические изменения.

Kirish. Folklor merosi va mumtoz adabiyotda keltiriladigan *dastan, oshiq, ozan, baxshi, mumtoz* kabi atamalarga e’tibor qaratishdan tashqari ushbu maqolada *Sanjak, Aga, Seraskier, yangicha, Bashi-bazuk, Elchee, Bahodir, Bogatyr, Uhan, komitadji, tenge, Kurush, Kibosh* kabi turkizmlarning turkiy xalqlarning folklor merosi va mumtoz adabiyotida o‘rni va ahamiyatini belgilash va ushbu atamalarning folklor yoki mumtoz adabiyotlarda qanday paydo bo‘lishini, ularning ishlatilishi, etimologiyasi hamda madaniy qiymati chuqur o‘rganiladi.

Mazkur tadqiqot **metadologiyasiga** kelsak, tadqiqot adabiyot sharhi (literature review) asosida olib borildi. Quyidagi manbalar o‘rganildi:

1. Har bir turkizm bo‘yicha etimologik lug‘atlar va lingvistik tadqiqotlar (kelib chiqishi, semantik o‘zgarishlari);

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

2. Turkiy xalqlarning folklor va mumtoz adabiyoti namunalarida (epik asarlar, tarixiy yodnomalar, she’riyat) bu atamalarning ishlatilishi.

3. Tarjima va madaniyatlararo atama almashinuvi bo‘yicha tadqiqotlar: bu so‘zlarning ingliz yoki boshqa Yevropa tillariga qanday kirib kelgani va qanday ma’nolarda ishlatilgani misollar bilan ko‘rib chiqildi.

Quyida har bir qo‘shilgan turkizm bo‘yicha qisqacha ma’lumotlar keltirilgan bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ma’nosi va kelib chiqishi, folklor yoki mumtoz adabiyotdagi qo‘llanilishi, hamda ingliz va boshqa tillarda qabul qilinishi yoki saqlanishi alohida qilib tahlil qilingan.

Turkizm	Kelib chiqishi / Ma’nosi	Folklor / Mumtoz adabiyotdagi qo‘llanilishi	Inglizcha va boshqa tillardagi holati
Aga	Turkcha <i>ağa</i> – „bek, boshliq, hurmatli shaxs“; rasmiy unvon.	Usmonli, fors-tojik va Markaziy Osiyo adabiyotlarida harbiy yoki ma’muriy rahbarlarga nisbatan ishlatilgan.	Ingliz tilida „Aga Xon“ kabi shakllarda saqlangan.
Janissary	<i>Yeniçeri</i> – „yangi askar“; Usmonli imperiyasining elita piyoda qo‘shini.	Usmonlilarda <i>Yangiçerilar</i> qahramon, zolim yoki ijtimoiy tartibning bir qismi sifatida tasvirlanadi.	Ingliz tilida to‘liq o‘zlashtirilgan; o‘ziga xos tarixiy va madaniy mazmunni saqlaydi.
Bashi-bazouk	Turkcha <i>bâşıbozuk</i> – tartibsiz, mustaqil harbiylar.	Xalq rivoyatlari va tarixiy hikoyalarda zo‘ravonlik, tartibsizlik manbai sifatida chiqadi;	Ingliz tilida ham tanilgan; ko‘pincha tushuntiruvchi tarjimalar bilan birga beriladi.
Elchee / Elchi	Turkcha <i>elçi</i> – elchi, murosachi, diplomatik vakil. <i>Elchee</i> – inglizcha shakli.	Ko‘plab xalq ertaklarida elchilarning xabarchi, muzokarachi sifatida rol o‘ynashi muhim.	Ingliz tilida tarixiy tarjimalarda „elchee“ shaklida saqlangan.
Bahodir / Bag‘atur / Bogatyr	Turk – mo‘g‘ulcha <i>bag‘atur</i> – qahramon, jasur jangchi. <i>Bahodir</i> – forscha shakli; <i>bogatyr</i> – rus tiliga o‘zlashgan.	Markaziy Osiyo epik asarlarida bosh qahramonlar doim „bahodir“ deb ataladi. Masalan, <i>Alpomish</i> , <i>Korkut ota</i> kabi dostonlarda. Rus <i>bylinalarida</i> esa „bogatyr“ ishlatiladi.	Fors, hind, rus tillariga o‘zlashgan. Ingliz tilida esa turk-slavyan epik kontekstda „bogatyr“ shaklida ishlatiladi. „Hero“ degan so‘z bu atamaning ko‘p qatlamli mazmunini to‘liq bera olmaydi.
Komitadji	Usmonli turkchasidagi <i>komitacı</i> – inqilobiy qo‘mitalar a‘zosi,	Bolqonlar folklorida, vatanparvar qo‘shiqlarda, xalq xotirasida keng uchraydi. Markaziy Osiyo adabiyotida	Ingliz tarixshunosligida Bolqon kontekstida ishlatiladi. „Qo‘zg‘olonchi“dan ko‘ra

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

	ko‘pincha Bolqonlarda.	kamroq.	aniqroq tushuncha.
Uhlan	Polsha/Tatarcha kelib chiqishga ega yengil otliq askar (nayzador). Ehtimol turkiy ta’sir mavjud.	Turk adabiyotida markaziy o‘rin egallamaydi. Chegara hududlari, kechki davr harbiy rivoyatlarida uchrashi mumkin.	Ingliz tilida tarixiy-evropa harbiy kontekstda qo‘llaniladi. „Uhlan“ ekzotik-harakterli tarixiy obraz sifatida saqlanadi.
Tenge	Qozog‘iston pul birligi; turkcha <i>teñge</i> – „muvozanat, tarozi, og‘irlik“.	Mumtoz adabiyotda zamonaviy valyuta sifatida yo‘q, lekin eski og‘irlik, o‘lchov birliklarida ishlatilgan. Zamonaviy folklorda „Sovetdan keyingi hayot“ timsoli sifatida tilga olinadi.	Zamonaviy iqtisodiy matnlarda to‘g‘ridan to‘g‘ri „tenge“ shaklida ishlatiladi. Milliy ramz sifatida turkizm xususiyatiga ega.
Kuruş	Usmonli pul birligi; turkcha <i>kuruş</i> .	Savdo, soliq, iqtisodiy hayotga oid klassik matnlarda uchraydi. Xalq rivoyatlarida to‘lov, ne‘mat, sovg‘a kontekstida ishlatiladi.	Tarixiy matn tarjimalarida „kuruş“ shaklida saqlanadi. O‘z davrining iqtisodiy tizimini anglatishda muhim.

Tahliliy Qismlar

1. Turkizmlarning ijtimoiy rolga ega bo‘lishi:

Ko‘plab turkizmlar unvonlar, harbiy, siyosiy lavozimlar (masalan, Aga, Seraskier, Janissary, Sanjak, Komitadji, Bashi-bazouk) bilan bog‘liq. Bu atamalar epos va rivoyatlarda ijtimoiy tartib, ierarxiya va hokimiyat ifodasi sifatida ishlatilgan.

2. Qahramonlik laqablari:

Bahodir, Bogatyr, Baghatur kabi atamalar individual obrazlarning shaxsiyati va maqomini belgilovchi vosita bo‘lib xizmat qiladi.

3. Iqtisodiy kontekstdagi turkizmlar:

Tenge, Kuruş kabi so‘zlar iqtisodiy hayotning realizm darajasini ko‘rsatadi. Ular orqali xalq og‘zaki ijodida to‘lov, ne‘mat, boylik tushunchalari ifodalanadi.

4. Turkizmlarning ingliz va boshqa tillarga kirib kelishi quyidagi omillar bilan bog‘liq:

Muqobil so‘zlarning yo‘qligi yoki yetarlicha mos emasligi (masalan, Seraskier so‘zi „urush vaziri“ga qaraganda aniqroq konnotatsiyaga ega);

Semantik siljish va tarqalish

Baghatur → Bogatyr → Bahadur: Bu silsila orqali atama turli madaniyatlarda semantik va fonetik moslashuvga uchragan.

Komitadji: Siyosiy qo‘zg‘olon va xalq harakati ramzi sifatida xalq xotirasida saqlanib qolgan.

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Tenge: Iqtisodiy-madaniy identitet ramziga aylangan.

Xulosa

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, turkiy xalqlarning folklori va mumtoz adabiyoti faqat og'zaki rivoyat va hikoyalar majmuasi emas, balki siyosiy, iqtisodiy va harbiy terminologiyaning boy manbai hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arifovna, K. N. (2021). The Study of Turkic Nations Folklore and its Development. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 10, 55 59. <https://doi.org/10.51699/pjcle.v10i.125> Academic Journal
2. Jurakuziyev, N. I. (2021). Model of the world order in the literature and folklore of the ancient Turkic peoples. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. PHILOLOGY Series, 134(1), 23 36. <https://doi.org/10.32523/2616678X202113412336> BulPhil
3. Pardayeva, D. R. (2022). Turkic Literature of Middle Ages and Its Mythological Basis. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.6). Берлинские исследования
4. Pardayeva, D. R. (2021). Mythology and Turkic Literature of the Middle Ages. Middle European Scientific Bulletin, 19, 115 119. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.19.947> cejsr.academicjournal.io
5. Sagymzhanova, T. B., & Sagyndyk, N. B. (2024). Typological similarities in the folklore tradition of the Persian Turkic peoples. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. PHILOLOGY Series, 149(4), 175 183. <https://doi.org/10.32523/2616678X20241494175183> BulPhil
6. Sayfulina, F. S., Askerbekyzy, A. Z., & Faizullina, G. C. (2020). Mythopoeics of ancient epics of Turkic peoples. Personality & Society, 1(3). <https://doi.org/10.46502/issn.27128024/2020.1.3>
7. „Tradition of Minstrelsy in Turkic Peoples“. (2024). Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 62, 285 298. <https://doi.org/10.21563/sutad.1538412> DergiPark
8. „Comparative Overview of Turkic Peoples' Folklore“ Monograph. (2018). Nakhchivan Division of ANAS, Institute of Art, Language and Literature. Rzayeva, C. (Ed.). Национальная академия наук Азербайджана
9. Epic of Koroghlu. (n.d.). In Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Epic_of_Koroghlu